

Rusia la răspântie

Oleg SEREBRIAN (n.1969) a studiat istoria și dreptul la Universitatea Pedagogică de Stat din Chișinău și relațiile internaționale la Institutul European din Nisa. A urmat apoi specializări la Universitatea din Edinburgh și la Școala Națională de Administrație din Paris. În 1998 și-a susținut doctoratul în științe politice. Începând cu anul 1998 a fost profesor invitat la mai multe centre universitare din România și Europa de Vest, din 2001 fiind membru al Consiliului Științific al Institutului European din Nisa. Între 2010 și 2013 a fost președintele Congresului Uniunii Latine, organizație culturală internațională ce reunește țările romanice. Este autor al volumelor *Geopolitica spațiului pontic* (Editura Dacia, 1998; ed. a 2-a revăzută și actualizată, Editura Cartier, 2006; ed. franceză, Éditions Arteges, 2010), *Politosfera* (Editura Cartier, 2001), *Politica și Geopolitica* (Editura Cartier, 2004), *Dicționar de geopolitică* (Editura Polirom, 2006), *Despre geopolitică* (Editura Cartier, 2009), al romanului istoric *Cântecul mării* (Editura Cartier, 2011), precum și al mai multor studii din domeniul geopoliticii și geografiei politice, publicate în Rusia, Germania, Franța, Marea Britanie, România, Belgia și alte țări. În anul 2000, pentru merite în dezvoltarea științelor politice, a fost decorat de Președintele României cu Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer.

Oleg Serebrian

Rusia la răspântie

Geoistorie, geocultură, geopolitică

Cu o prefață de Christian DAUDEL

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore, Barnes & Noble, elefant.ro și www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Inga Druță, Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Iulia Vozian

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Oleg Serebrian

RUSIA LA RĂSPÂNTIE

Ediția I, noiembrie 2014

© 2014, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Serebrian, Oleg.

Rusia la răspântie: Geoistorie, geocultură, geopolitică / Oleg Serebrian. – Chișinău : Cartier, 2014

(Tipogr. „Bons Offices”). – 152 p. – (Colecția „Cartier istoric” / coord. de Virgil Păslariuc,

ISBN 978-9975-79-902-7).

ISBN 978-9975-79-938-6.

327(470)

S 48

Cuprins

Prefață	7
Rusia și Rusiile	11
Etapele constituirii gândirii geopolitice rusești	24
Trei visuri ale Rusiei de ieri: panslavismul, eurasiianismul, internaționalismul	40
Rusia și creștinismul ortodox	52
Rusia și islamul	63
Evreii și Rusia.....	70
Germanii și Rusia.....	80
Rusia și America.....	96
Rusia și China	106
Trei probleme capitale ale Rusiei de azi: secesionismul, demografia și economia.....	117
Trei drumuri pentru Rusia de mâine: calea imperială, calea eurasiatică sau calea europeană.....	137

Prefață

Astăzi, în contextul multiplelor instabilități ale lumii contemporane la nivel internațional, național și regional, referințele geopolitice și geostrategice trebuie să recapete forță sau vigoare mai mult ca niciodată prin reflecții, ipoteze și analize.

Imperativul umanității, îngrijorată de propriul destin și de destinul generațiilor viitoare, este de a arăta din nou, într-un mod cuprinzător, calea de împăcare, reconciliere și pace între oameni, societăți și state. Aici vorbim dacă nu despre a construi o armonie universală imediată, atunci cel puțin în ideea de a îmbunătăți perspectiva și posibilitatea ca această armonie să fie atinsă în viitorul apropiat. Utopie? Nicidecum. Doar un amplu program pentru niște actori politici de bună-credință. Într-o astfel de încercare de a regândi viitorul comunității umane sunt vizate diferite niveluri: responsabilitățile istorice asumate, viziunile politice și culturale considerate, precum și guvernările alese. În primul rând, este vorba de viața de zi cu zi, precum și de proiecte privind viitorul mai îndepărtat. În al doilea rând, se interpeleză la fel de bine prezentul, aici și acum, precum și viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat „al acestui mic morman de noroi, care ne servește drept planeta noastră”, după cum spunea Voltaire în Secolul Luminilor. Perseverența fiind cea formulă înțeleaptă ce ar permite dobândirea împlinirii materiale, spirituale și morale atât pentru fiecare individ în parte, cât și pentru întreaga comunitate umană. Astăzi pentru state și populații mizele planetare persistă, se suprapun și se reînnoiesc într-o mare coliziune de evenimente tragice cu lizibilitate inexactă a semnificațiilor și consecințelor lor. Este oare responsabilă mass-media de această caricaturizare a evenimentelor mondiale? Fără îndoială, dar nu numai, pentru că lucrurile sunt mult mai complexe

decât par la prima vedere. În esență, întrebarea la care se cere un răspuns este de a cunoaște care sunt calitățile intrinsece teoriilor și analizelor date de experți asupra problemelor cu care se confruntă în permanență diferiți actori politici și militari, culturali și religioși, economici și sociali. Astfel mereu este necesar a se explica nu doar realitatea faptelor, dar și dimensiunile lor ascunse.

Prezenta lucrare se înscrie de minune într-o intenție laudabilă de a ajuta să se facă înțelese realitățile geopolitice contemporane, în cazul dat, cele ale Rusiei. „Rusia la răspântie” – aceasta este ecuația geopolitică propusă. O încercare remarcabilă, succintă ca formă, dar foarte abundentă și densă sub aspectul conținutului. Autorul acestei lucrări, Oleg Serebrian, diplomat, om de litere, istoric și politolog strălucit, excelează în această ambițioasă tentativă editorială.

Excepționala sa cultură istorică, marea sa finețe în analiza geopolitică, dublată de o reală capacitate de discernământ diplomatic, contribuie la netăgăduita calitate a lucrării sale. El ne convinge încă o dată de calitățile sale de retor, plin de convingere, rațiune și imparțialitate. Parcurgând paginile și argumentele, obiectivitatea științifică a autorului și onestitatea sa intelectuală nu pot fi puse niciodată la îndoială. Conceptul expus articulează cu seriozitate, eficacitate și determinare trei dimensiuni ale problemei abordate: semnificația și necesitatea geoistoriei, condiționalitatea și ciclitatea geoculturii, oportunitățile și alternativele geopoliticii.

Pentru că, în cele din urmă, astăzi, la începutul secolului XXI, Rusia se află la răspântie, în fața unui moment important al istoriei sale milenare. O răspântie crucială pentru ruși, dar, prin definiție, și pentru europeni.

Temporalitatea istorică obținută (geoistoria ca un prim pilon al patriei rusești), prin referințe cronologice abundente, personaje și evenimente istorice importante pe o axă a timpului începând cu secolul IX și până în zilele noastre, ne amintește cât de veche, unică și structurată este complexitatea teritorială a Rusiei și a Rusiilor. Un popor rus mândru, cu o venerabilă istorie, ce se cere a fi respectată. Anume prin prisma secolelor putem aprecia atașamentul visceral propriu acestui popor față de pământul natal și de o anumită

geografie a țării („Ești unică în lume”, imnul național). Lucrarea în cauză evocă marile etape ale istoriei naționale ruse. Anume aici găsim adevărata temelie și profunda înrădăcinare a sufletului rus, exteriorizat într-o cultură specifică, strâns legată de religia ortodoxă și afirmat prin cele trei tentative succesive de panslavism (o identitate etnică), eurasianism (tentativa unui tropism asiatic) și internaționalism (ardoarea nostalgică a ideologiei sovietice).

În frumoasele pagini care îi sunt dedicate, abordarea culturală, în dimensiunea sa globală și patrimonială, dezvăluie că mentalitatea rusă (geocultura ca al doilea pilon identitar al Rusiei) este frământată din muzică, operă, desen și arhitectură, filosofie și religie, literatură și poezie. Astfel constatăm că orientarea, inspirația și dialogul spiritual ale Rusiei și ale locuitorilor săi par a fi mai mult legate de Occidentul european decât de Orientul asiatic. Istoria, arta și cultura rusă au fost întotdeauna mai acomodată cu azimutul european decât cu cel asiatic, asta însă nu a lipsit-o de influențe din alte orizonturi. Cât despre creștinismul ortodox, religie de geneză occidentală, el rămâne în continuare a fi elementul ce marchează cel mai mult cultura, societatea și politica întregii națiuni ruse. Anume în acest imens registru cultural, cu toate formele și tematicile sale, se ivește și se exprimă în integritatea, fecunditatea și esteticul său nesecata dilemă a acestei țări: atașamentul față de tradiție, atracția față de Occident. Un paradox existențial și promițător, cum s-a demonstrat în ultimele secole, atât de mulți scriitori, pictori, muzicieni și poeți care încă hrănesc intelectualitatea din Europa de Vest. Un schimb dialectic al unei civilizații europene mai largi, care cuprinde, de fapt, atât Estul, cât și Vestul.

Susținută și promovată de reperul geoistoric, pe de o parte, și de reperul geocultural, pe de altă parte, ecuația geopolitică se poate astfel dezvolta. Autorul, fiind fascinat de teoriile geopolitice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, revitalizează, cu relevanță și discernământ, tema „blocului continental” a generalului german Carl Haushofer (care reia tema unei Insule mondiale și conceptul „Heartland” al geografului englez Halford John Mackinder). La această răspântie se decide viitorul Rusiei.

Aceasta este într-adevăr esența conceptului original al autorului, care conferă cărții sale un triplu obiectiv: de a oferi o analiză bine argumentată, de a prezenta o consultanță strategică și operațională și de a sugera o acțiune politică deliberată. În această lucrare găsim enumerate principalele riscuri și amenințări potențiale care ar putea afecta teritorialitatea rusească în viitor: situația islamului în țară și în în spațiul apropiat Rusiei; tendințele demografice din țară, precum și caracteristicile distribuției populației pe teritoriul rusesc; la fel și viziunile politice și economice ale Chinei în regiune. Afirmând valoarea unui parteneriat potențial între Rusia și India, autorul reamintește de ostilitatea istorică existentă între SUA și Rusia. De azi înainte actuala Germanie, și prin ea întreaga Uniune Europeană, devine pentru Kremlin partenerul de frunte, privilegiat, dar în anumite condiții.

Cu siguranță, așa cum menționa Hélène Carrère d'Encausse, „Imperiul Rus a fost întotdeauna unul european și asiatic”, cu toate acestea, „Rusia dintre două lumi” (denumirea cărții sale) trebuie să facă acum o alegere. După un sfert de secol de la încheierea Războiului Rece și prăbușirea Uniunii Sovietice, având în vedere contextul internațional, diplomatul (autorul) avertizează: „Viitorul Rusiei nu se decide nici pe Nipru și nici pe Nistru, ci pe Amur”. În această ordine de idei, autorul prefeței își poate permite să adauge, într-un mod foarte diplomatic: „Pe termen lung Rusia nu are viitor fără Europa, așa cum nici Uniunea Europeană nu are un viitor fără Rusia”. Ramâne deci la discreția acestor două entități teritoriale majore să elaboreze o nouă dialectivă geopolitică inovantă și reală în viitorul cel mai apropiat, ce ar satisface interesele lor reciproce. În anul 1989, evocând ideea unei „Confederații Europene”, François Mitterrand ne sugera deja o oportunitate geopolitică promițătoare și de avangardă la acel moment: „O Europă de la Lisabona până la Vladivostok”.

Dr. Christian DAUDEL,
profesor de geografie și geopolitică
la Universitatea din Saint-Étienne

Rusia și Rusiile

Deși dreptul internațional (și toată ideologia corectitudinii politice) ne sugerează cu ipocrizie că ar exista o egalitate suverană a statelor, realitatea cotidiană ne oferă prea multe exemple care ne-ar dovedi contrariul. Statele nu sunt egale din pricina dimensiunii lor, a puterii economice și financiare, a potențialului militar și demografic, dar și a greutății istoriei sau culturii lor naționale. Toate acestea generează și o inegalitate de „notorietate”, fenomen care nu poate fi depășit nici chiar în societatea informațională de azi: există țări bine cunoscute și țări aflate într-un profund anonimat. Și dacă e să judecăm după cantitatea de filme, emisiuni radio și televizate, articole, studii și cărți consacrate Rusiei, vom consimți că aceasta face parte din lista restrânsă a „inegalilor” din prima categorie. Atâta doar că a cunoaște și a înțelege nu e deloc același lucru.

Cu o suprafață de peste 17 milioane de kilometri pătrați, adică exact de 70 de ori mai mare decât Marea Britanie, Rusia este o „mărime geografică” greu de ignorat, dar și dificil de înțeles pentru un vest-european. Pe cât e de neînțeleasă Rusia în Vest am putut constata în timpul conflictelor din Georgia (2008) și Ucraina (2014). Analizele pe care le vedeam în presa occidentală îmi lăsau un sentiment ciudat: pe de o parte, era clar că cei care opinează au în spate un bun bagaj de cunoștințe, au vizitat (și nu o dată) locurile despre care vorbesc, știu rusește, îi cunosc personal pe mulți dintre actorii publici la care se refereau, și totuși concluziile lor erau adesea eronate. S-o fi datorând acest lucru istoriei (în care aceleași date și evenimente sunt tratate și înțelese diferit de ruși și de occidentali), creștinismului ortodox (cu specific rusesc, puternic impregnat de un misticism aproape păgân), limbii (și caracterelor chirilice), izo-

lării culturale din Evul Mediu timpuriu (și din perioada sovietică), e greu de spus. Mai curând e vorba de un cumul de factori.

Printre lucrurile neînțelese de vest-europeni (nici nu mai vorbesc de nord-americani) e și relația rușilor cu „pământul” și cu „timpul”, altfel spus, „pofta de geografie” și „sensibilitatea la istorie” a acestui popor. Spun „popor” și nu „stat”, or, anume el, poporul, are un suflet și o memorie colectivă, ultimul fiind doar trupul în care sălășluiește primul. Indiferent de cum și-au numit țara de-a lungul vremii – Marele Cnezat al Moscovei, Imperiul Rus, Uniunea Sovietică sau Federația Rusă –, ei au avut un gust pronunțat pentru spațiu, un sentiment bine înrădăcinat de stăpân și o memorie lungă a „pământului care-mi aparține”.

Despre „specificul rusec” s-a scris din belșug. Cel mai mult au vorbit despre asta chiar rușii – filosofi precum Nikolai Berdeaev, Vladimir Soloviov sau Nikolai Danilevski, scriitori precum Lev Tolstoi, Fiodor Dostoievski ori Dmitri Merejkovski. E adevărat, Rusia nu e nici lesne de înțeles, nici măcar ușor de definit. O țară e, desigur, întâi de toate, o realitate politico-geografică, dar chiar și în sens politico-geografic hotarele Rusiei nu sunt foarte precise, ca urmare a lanțului de litigii de frontieră. Pentru un japonez Rusia începe dincolo de strâmtoarea Vries, pentru un ucrainean Rusia e la est de strâmtoarea Kerci, pentru un georgian Rusia e la nord de versanții nordici ai Caucazului, iar un basarabean o să vă asigure cu tărie că țara sa nu se învecinează cu Rusia. Dar în ce măsură aceste imagini, sugerate de hărțile politice (conforme cu dreptul internațional), sunt valabile în „geografia reală”? Sunt foarte puține țările a căror „geografie reală” (mă feresc aici de termenul „frontiere”, la care vom reveni în paginile de mai jos) să fie într-o divergență atât de mare cu geografia politică „internațional” acceptată.

A răspunde la întrebarea ce este Rusia în plan geoistoric și geo-cultural e cel puțin tot atât de complicat, dificultățile fiind atât de natură geografică, cât și semantică: existența mai multor termeni pentru a desemna (nuanțat!) Rusia, apoi și diferitele Rusii.

Dar să le luăm pe rând. Denumirea „Rusia”, mai exact Ros sau Rhos, este atestată în scris pentru prima oară acum douăsprezece

veacuri (sec. IX), când la palatul imperial din Ingelheim am Rhein, ultima reședință a împăratului Occidentului Ludovic cel Pios, a ajuns o delegație a împăratului bizantin Teofil. Iată ce ne spune autorul anonim al Analelor de la mănăstirea Sfântul Bertin (*Annales Bertiniani*) despre discuția dintre Ludovic cel Pios și solii greci: „El [împăratul Teofil] a mai trimis cu dânșii pe acei care se numeau, adică își numeau neamul lor, Rhos, pe care regele lor, numit hakanus, i-a trimis mai devreme ca ei să-l anunțe despre prietenia lor față de el...”. Titlul suveranului rus de la acea vreme (fără îndoială, era vorba mai degrabă de căpetenia unei uniuni de triburi și nu de un monarh în sensul deplin al cuvântului) suna curios – *hakanus*, adică han, după moda turcică, deși e prea puțin probabil ca el să se fi numit anume așa. Mai curând grecii bizantini au făcut o paralelă între hani (hakanii) hazari și vecinii lor nordici, deși nu putem exclude ca unele căpetenii de triburi slave să-și fi atribuit inițial și acest titlu de han, după moda hazară, sub influența culturală (și politică) a cărora se aflau în prima jumătate a veacului al IX-lea.

Ar merita clarificată și relația dintre noțiunile frecvent considerate sinonime: „Rusia” (Россия) și „Rutenia” (Русь). Această sinonimie nu e decât parțială, având valențe diferite în limbile vest-europene, pe de o parte, și în cele slave răsăritene, pe de altă parte. Astfel, în rusă noțiunea de Rutenia are mai mult o conotație istorică și cultural-geografică, fiind mai curând o referință la întregul spațiu slav răsăritean. Bunăoară, în limba rusă se poate spune doar „Rutenia Kieveană” (Киевская Русь) și nicidecum „Rusia Kieveană” (Киевская Россия), ca în limbile romano-germanice. În același timp, în limbile romano-germanice noțiunea de Rutenia e folosită mai cu seamă pentru a desemna diversele grupuri slave răsăritene, cu excepția celor populate de (velico)ruși (în ultima vreme, îndeosebi pentru a desemna ucrainenii transcarpatini).

În sens istorico-geografic, avem câteva Rusii (și/sau Rutenii). Întâi de toate este Velicorusia (Великороссия) sau Marea Rusie. Anume astfel (Μεγάλη Ρωσσία) botezaseră grecii bizantini în veacul al

1 V. Egorov, *Между варягами и греками*, <http://www.ipiran.ru/egorov/mvig.htm>